

Îmâm-ı Gazâlî'ye Atfedilen Bir Eser: *Hakîkatu'r-Ruh*

A Work to Attributed Imam Ghazali: *Hakikatur Ruh*

Bülent AKOT^a

^aTasavvuf AD,
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
İslâmî İlimler Fakültesi, Ankara

Geliş Tarihi/Received: 24.02.2014
Kabul Tarihi/Accepted: 17.03.2014

Yazışma Adresi/Correspondence:
Bülent AKOT
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi,
Tasavvuf AD, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
bulentakot@hotmail.com

ÖZET Bu çalışmada İmâm-ı Gazâlî'ye atfedilen *Hakîkatu'r-Ruh* adlı eserin Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Eser, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu içinde 4421 numarada kayıtlı olup on dört varaktan müteşekkildir. Eserin içeriğinde Allah, insan, dünya, nefis ve âhiret konuları işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazâlî, tasavvuf, Hakîkatu'r-Ruh

ABSTRACT In this study, *Hakikatur Ruh* which is the work to Imam Ghazali is translated in Turkish. His work is registered in Ali Emiri Library Collection in Istanbul Nations in number 4421, the work consists of fourteen foil. In the context of the work Allah, the human, the world, the self, and the hereafter are discussed.

Key Words: Ghazali, sufism, Hakikatur Ruh

Journal of Islamic Research 2013;24(2):118-29

HAKÎKATU'R-RUH HAKKINDA

İmâm-ı Gazâlî (ö.505/1111)'ye atfedilen eser, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu içinde 4421 numarada kayıtlıdır. Eserin kapağında “Risâle-i Ruhîyye”, kütüphane kayıtlarında ise “Hakîkatu'r-Rûh” adı yazılıdır. Eser, dört farklı risâle mecmuasının ilk risâlesidir. Bu mecmuada sırayla *Hakîkatu'r-Rûh*, *Kitâbü'l-Maznûn bihi an Gayri Ehlihi*, *Risâle fi Beyâni Rücu'î Esmâullahi Teâlâ*, *Risâle fi Cevâbi Suâli'z-Zâhidi'l-Marûf bi'd-Demem* risâleleri mevcuttur.

Hakîkatu'r-Ruh'un Gazâlî'ye aidiyetinden sadece *İhyâ'* nın ilk mütercimlerinden Ali Arslan bahsetmektedir.¹ Bu kaydın dışında eserin ona aidiyeti tam olarak kanıtlanamamıştır. Ancak yapılan inceleme sonucunda bu eserin Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet* merkezinde yazıldığı kolaylıkla söylenebilir. Bu açıdan *Hakîkatu'r-Ruh*, ya Gazâlî tarafından Arapça olarak *Kimyâ*'dan önce ya da sonra yazılmıştır. Yahut *Kimyâ*'dan alıntı yapmak suretiyle meçhul biri tarafından istinsah edilmiştir. Bununla beraber *Hakîkatu'r-Ruh* ile *Kimyâ-yı Saâdet* arasındaki benzerlikler göz önüne alındı-

ğında eserin Gazâlî'ye atfedilmesinin doğru olduğu rahatlıkla söylenebilir. İki eser arasındaki benzerlikler ve örtüşen yerler paragraf başlıklarıyla birlikte şu şekilde özetlenebilir:

“İslâm, marifetu'n-nefs, marifetullah, marifetu'd-dünya ve marifetu'l-âhiret olmak üzere dört esas üzerinedir”² ifadesiyle “Bu kitap, dört ünvan ve dört rükun üzerine düzenlenmiştir. Bunlar, marifet ünvanları ve muamele rükunleridir. Birinci ünvan, insanın kendi hakikatini bilmesi; ikinci ünvan, Allah Teâlâ'yı tanımak; üçüncü ünvan, dünyanın hakikatini bilmek; dördüncü ünvan, âhiretin hakikatini bilmek hakkındadır. İslâm'ın hakikati, bu dört marifet marifettir,”³ ifadesi örtüşür.

“Marifetu'n-nefs, her insanın kendi nefsinin bilmesi demektir. Zira kişi, nefsinin bilmezse Allah'ı bilmesi de mümkün değildir”⁴ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan olan kendi nefsinin bilmek,”⁵ bölümü örtüşür.

“Şunu bil ki insan, beden ve kalp halinde iki şeyden yaratılmıştır”⁶ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, birinci fasıl: İnsan, birkaç şeyden yaratılmıştır,”⁷ bölümü örtüşür.

“Her insanda birkaç bin, sinir ve kemik mevcuttur. Her bir organ, diğerlerinden farklı ve kendisine özel amaçlar için yaratılmıştır”⁸ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, dördüncü fasıl: İnsanın bedene ihtiyacı,”⁹ bölümü örtüşür.

“İç ve dıştaki her parça belli faydalar için yaratılmıştır. Bir parça olmazsa beden karışır ve düzen bozulur”¹⁰ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, on yedinci fasıl: İnsan bedeninde Allah Teâlâ'nın sanatı,”¹¹ bölümü örtüşür.

“Allah Teâlâ, her insana hayatî açıdan muhtaç olduğu kalp, karaciğer, beyin ve hayvanî duyguları

vermiştir”¹² ile başlayan bölümle “İkinci ünvan, ikinci fasıl: Allah Teâlâ'nın tenzih ve takdisini bilmek,”¹³ bölümü örtüşür.

“Kemal sıfatlara daha başka örnek verilebilir. Zira lafzı ölçülü bir şiirin eşsizliğini ya da ilimlerde zirve bir âlimin yazılı eserini veya mâhir bir sanatkarın sanatını düşünen kimse onun eşsizliğini, inceliklerini anlar”¹⁴ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, altıncı fasıl: Organları doğru yolda kullanmak,”¹⁵ bölümü örtüşür.

“Kalbe gelince, insanın kendisi ve hakikatidir”¹⁶ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, birinci fasıl: İnsan, birkaç şeyden yaratılmıştır,”¹⁷ bölümü örtüşür.

“İnsan, ilim ve kudret olarak iki yönlüdür. Allah, insana ilim vermiştir”¹⁸ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, onuncu fasıl: Kalb aleminin şaşılacak halleri,”¹⁹ bölümü örtüşür.

“Hayır ya da şer, insanın işlediği her amel, az da olsaydı kalbine tesir eder. Bu tesir, kıyamet gününe kadar devam eder ve ahlâk diye isimlendirilir”²⁰ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, yedinci fasıl: İnsandaki iyi ve kötü sıfatların hali,”²¹ bölümü örtüşür.

“Övülen ve yerilen ahlâk çeşitli olmakla birlikte dört kısma ayrılabilir. Bunlar, hayvan ahlâkı, aslan ahlâkı, şeytan ahlâkı, melek ahlâkıdır”²² ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, dokuzuncu fasıl: İnsanın aslının melekler cevherinden olduğu,”²³ bölümü örtüşür.

“İnsan, bir özelliğiyle hayvanlarla ortak olsa bile, başka bir özelliğiyle öne çıkar”²⁴ ile başlayan bölümle “Birinci ünvan, on üçüncü fasıl: Kudret sebebiyle kalbin üstünlüğü”²⁵ ve on altıncı fasıl: İnsanın saadeti, Allah Teâlâ'yı bilmektedir”²⁶ ile ikinci

² Hakikatü'r-Ruh, vr. 1a.

³ Gazâlî, Kimyâ-yı Saâdet, thk.: Hüseyin Hadyucim, Şirketü İntişaratu İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1380, c. I, s. 11.; Gazâlî, Kimyâ-yı Saâdet Tercümesi Çev.: Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, s. 12.; Dipnotlarda “Kimyâ-yı Saâdet” olarak Farsça aslı ile kısaca “Kimyâ Tercümesi” adıyla Türkçe çevirisinden yer göstermeleri yapılacaktır.

⁴ Hakikatü'r-Ruh, vr. 1a, vd.

⁵ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, s. 13.; Kimyâ Tercümesi, s. 14.

⁶ Hakikatü'r-Ruh, vr. 1a, vd.

⁷ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, s. 15.; Kimyâ Tercümesi, s. 15.

⁸ Hakikatü'r-Ruh, vr. 1b, vd.

⁹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 19-20.; Kimyâ Tercümesi, ss. 18-19.

¹⁰ Hakikatü'r-Ruh, vr. 2a, vd.

¹¹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 41-44.; Kimyâ Tercümesi, ss. 33-35.

¹² Hakikatü'r-Ruh, vr. 2b, vd.

¹³ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, s. 50.; Kimyâ Tercümesi, ss. 40-41.

¹⁴ Hakikatü'r-Ruh, vr. 2b, vd.

¹⁵ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 20-22.; Kimyâ Tercümesi, ss. 19-20.

¹⁶ Hakikatü'r-Ruh, vr. 3a, vd.

¹⁷ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, s. 15.; Kimyâ Tercümesi, s. 15.

¹⁸ Hakikatü'r-Ruh, vr. 3ab, vd.

¹⁹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 27-29.; Kimyâ Tercümesi, ss. 23-25.

²⁰ Hakikatü'r-Ruh, vr. 4ab, vd.

²¹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 24-25.; Kimyâ Tercümesi, ss. 21-22.

²² Hakikatü'r-Ruh, vr. 4b-5b, vd.

²³ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 25-27.; Kimyâ Tercümesi, ss. 22-23.

²⁴ Hakikatü'r-Ruh, vr. 6a, vd.

ünvan, birinci fasıl: Kendini bilmek, Allah Teâlâ'yı bilmenin anahtarındır,"²⁷ bölümleri örtüşür.

"Dünya ve âhiret marifeti, ölmeden önce dünyadan vazgeçmeyi kapsayan iki ibadettir"²⁸ ile başlayan bölümle "Üçüncü ünvan, birinci fasıl: İnsanın dünyada bulunmasının sebebi,"²⁹ bölümü örtüşür.

"Beden kalp içindir. Beden, hacıları Kabe'ye ulaştıran deve gibi kabul edilir"³⁰ ile başlayan bölümle "Üçüncü ünvan, ikinci fasıl: Dünyanın hakikati, âfeti ve maksadı,"³¹ bölümü örtüşür.

"Elbise, mesken ve yemeğin gerekliliği söz konusudur"³² ile başlayan bölümle Üçüncü ünvan, üçüncü fasıl: Dünyanın aslı üç şeydir: Yemek, elbise ve mesken,³³ bölümü örtüşür.

"Şunu bil ki, âhiret hakikatının marifeti ancak ölüm marifetinden sonradır. Ölümün marifeti ise, hayatın marifetinden sonra gelir"³⁴ ile başlayan bölümle "Dördüncü ünvan, birinci fasıl: Beden ve ruhla alâkalı cennet ve cehennem,"³⁵ bölümü örtüşür.

"Ruh, ne bir cisimdir ve ne de bir halettir. Ne de ölümü için bir yol vardır"³⁶ ile başlayan bölümle "Birinci ünvan, üçüncü fasıl: Kalbin hakikati,"³⁷ bölümü örtüşür.

"Cismanî ruh, kalıp, et, kemik, sinir, ter, kan, beyin, cild ve kalpten oluşmuştur"³⁸ ile başlayan bölümle "Dördüncü ünvan, ikinci fasıl: Ölümün hakikati"³⁹ ile dördüncü ünvan, dördüncü fasıl: İnsanî ruhun itidalini korumak,⁴⁰ bölümleri örtüşür.

"Allah'ın Resûlullâh'ın dilinden haber verdiğine göre "Allah, her şeye Kâdir'dir. Dünyada bah-

çeler, cennette de altından nehirler akan bahçeler ve köşkler verir"⁴¹ ile başlayan bölümle "Dördüncü ünvan, altıncı fasıl: Bu dünyada cennet ve cehennem müshahede,"⁴² bölümü örtüşür.

"Âyette bahsedilen ateş, üç kısımdır"⁴³ ile başlayan bölümle "Dördüncü ünvan, on ikinci fasıl: Ruhla alâkalı üç cins cehennem ateşi,"⁴⁴ bölümü örtüşür.

"Dünya şehvetlerinden ayrılık ateşi"⁴⁵ ile başlayan bölümle "Dördüncü ünvan, on ikinci fasıl, birinci sıfat: Dünya arzu ve isteklerinden ayrılık ateşidir,"⁴⁶ bölümü örtüşür.

"Haya, rezalet ve utangaçlık ateşi"⁴⁷ ile başlayan bölümle Dördüncü ünvan, on ikinci fasıl, ikinci ateşin sıfatı: Yaptığı rezaletlerden utanma ve mahcubiyet ateşidir,"⁴⁸ bölümü örtüşür.

"Allah'ı görmekten mahrumiyet ateşi"⁴⁹ ile başlayan bölümle Dördüncü ünvan, on ikinci fasıl, üçüncü ateşin sıfatı: Allah Teâlâ'yı görmekten mahrum kalma ve o saadete kavuşmaktan ümitsiz olma hasretinin verdiği ateştir,"⁵⁰ bölümü örtüşür.

HAKİKATU'R-RUH ÇEVİRİSİ

Eş-Şeyh el-İmâm Hüccetu'l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (Allah, onun ruhunu mukaddes kılıp, cennette ona en yüksek makamı versin.) şöyle diyor: Dikkat et ve şunu bil ki; İslâm, *Marifetu'n-Nefs, Marifetullah, Marifetu'd-Dünya ve Marifetu'l-Âhiret* olmak üzere dört esas üzerinedir.

BİRİNCİ ESAS: MARİFETU'N-NEFS

Her insanın kendi nefsini bilmesi demektir. Zira kişi, nefsini bilmezse Allah'ı bilmesi de mümkün değildir. Nefsi bilmek, Allah'ı bilmenin anahtarıdır. Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "*Kim nefsini bilirse Rabbi'ni de bilir.*"⁵¹ Geçmiş enbiyanın

²⁵ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 33-34.; Kimyâ Tercümesi, ss. 27-28.

²⁶ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 39-40.; Kimyâ Tercümesi, ss. 32-33.

²⁷ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 47.; Kimyâ Tercümesi, s. 38.

²⁸ Hakikatü'r-Ruh, vr. 6b, vd.

²⁹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 71-72.; Kimyâ Tercümesi, s. 55.

³⁰ Hakikatü'r-Ruh, vr. 6b-7a, vd.

³¹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 72-73.; Kimyâ Tercümesi, ss. 56-57.

³² Hakikatü'r-Ruh, vr. 7b, vd.

³³ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 73-75.; Kimyâ Tercümesi, ss. 57-58.

³⁴ Hakikatü'r-Ruh, vr. 8ab, vd.

³⁵ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 81-82.; Kimyâ Tercümesi, ss. 62-63.

³⁶ Hakikatü'r-Ruh, vr. 9a, vd.

³⁷ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 16-18.; Kimyâ Tercümesi, s. 17.

³⁸ Hakikatü'r-Ruh, vr. 9b, vd.

³⁹ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 83-86.; Kimyâ Tercümesi, ss. 63-65.

⁴⁰ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 87-88.; Kimyâ Tercümesi, ss. 66-67.

⁴¹ Hakikatü'r-Ruh, vr. 9b-10a, vd.Furkan, 25/10.

⁴² Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 90-93.; Kimyâ Tercümesi, ss. 68-70.

⁴³ Hakikatü'r-Ruh, vr. 10a, vd.

⁴⁴ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, s. 102.; Kimyâ Tercümesi, s. 76.

⁴⁵ Hakikatü'r-Ruh, vr. 10ab, vd.

⁴⁶ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 102-103.; Kimyâ Tercümesi, ss. 76-77.

⁴⁷ Hakikatü'r-Ruh, vr. 10b-11ab, vd.

⁴⁸ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 103-106.; Kimyâ Tercümesi, ss. 77-79.

⁴⁹ Hakikatü'r-Ruh, vr. 12-13ab, vd.

⁵⁰ Kimyâ-yı Saâdet, c. I, ss. 106-108.; Kimyâ Tercümesi, ss. 79-80.

kitabında şöyle geçer: “Ey insan! Nefsini bil ki, Rabb’ini de bilesin.” İncil’de de şöyle geçmektedir: “Nefslerini unutup da Allah’ı unutan kimseler gibi olmayın.” Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Nefsini sefih kılan kişi hariç kim, İbrâhîm’in dininden yüz çevirir? Andolsun ki Biz, onu dünyada seçtik. Muhakkak ki o, âhirette de salihlerdendir.*”⁵² Burada nefsin sefih kılmaktan kasıt, nefsin bilmemektir. Yine Allah Teâlâ buyuruyor: “*İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur’ân’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi ?*”⁵³

Şunu bil ki insan, *beden ve kalp* halinde iki şeyden yaratılmıştır. Allah Teâlâ bedeni cilt, et, sinir, ter, kan, kemik ve beyinden mürekkep yaratmıştır. [vr.1a.] Allah Teâlâ buyuruyor ki; “*Oysa sizi türlü merhalelerden geçirerek yarattık*”⁵⁴ Uzuvarın her birisinde acayip anlamlar, büyük hikmetler vardır. Her insanda birkaç bin, sinir ve kemik mevcuttur. Her bir organ, diğerlerinden farklı ve kendisine özel amaçlar için yaratılmıştır. Mesela göz, on çeşit tabakadan oluşmuştur. Bunlardan biri işlevini yitirse, görme duyusu kaybolur. Bu tabakaların faydaları, ciltlerce kitaplarda anlatılır. Karaciğer, midedeki çeşitli renklerden oluşan yemeklerin kendisine ulaşması için yaratılmış olup midedekileri tek renge dönüştürür. Bu renk de kan rengi olup yedi uzvun gıdasını elde etmek içindir. Karaciğerdeki kan pişince alt tabakasında bir tortu meydana gelir. Karaciğerin üst tabakasında bulunan sarı su da safradır. Kan aslında kıvamı olmayan ince hassas bir sıvıdır. Bu şekilde olmazsa dalak büyümesi meydana gelir. Karaciğeri kendisine çekebilmek için dalak, dalaktan da suyu çekmek için safra yaratılır. Sonrasında kıvamlı olması için kandan suyu çeken iki böbrek meydana gelir. Böylece kan, damarlara ve uzuvlara kadar ulaşır. Kandaki geri kalan safradan bir ağırlık meydana gelirse sarılık hastalığı ve hummaya sebep olur. Eğer kandaki geri kalan tortudan bir ağırlık, dalağı büyütürse o da sarâ ve körlüğe sebep olur. [vr.1b.]

⁵¹ Mâverdi, Edeb, 230.

⁵² Bakara, 2/130.

⁵³ Fussilet, 41/53.

⁵⁴ Nüh, 71/14.

Ayrıca diğer iç hastalıklar da ortaya çıkar. Eğer kanda kalan sudan böbreğe bir ağırlık çökerse istisfa doğar.

İç ve dıştaki her parça belli faydalar için yaratılmıştır. Bir parça olmazsa beden karışır ve düzen bozulur. Bütün faydaları saymak mümkün değildir. Göklerde ve yerde bunun örnekleri vardır. Kemikler dağlara, atardamarlar nehirlerle, şuur nebâta; beyin semâya, havâs (duyu organları) yıldızlara benzer. Dünyada her bir sanatkarın organlarda örnekleri vardır. Midedeki yeme kuvveti, yemek pişiren gibidir. Saf yemeği karaciğere ve fazlalıkları bağırsaklara gönderen bir şeyi sıkıp suyunu çıkaran gibidir. Yemeği kan rengine dönüştüren, boyacı gibi; kanı süt rengine dönüştüren ve onu iki dişiden bir nutfeye çeviren, temizleyici suyu gibidir. Her bir organın gıdasını karaciğerden kendisine çekip, suyu mesaneye gönderen, su taşıyan gibidir. Fazlalıkları dışarı atan kenâsir gibidir. Hastalıkları defeden de adil bir reise benzer.

Allah Teâlâ, her insana hayatî açıdan muhtaç olduğu kalp, karaciğer, beyin ve hayvanî duyguları vermiştir. [vr.2a.] Yine muhtaç olduğu ama hayatının zarureti olmayan el, ayak, göz, dil ile zînet için olmayan saçın siyahlığı, dudakların kırmızılığı, kaşların kıvrıklığı ve benzerlerini bahşetmiştir. Allah’ın eşsiz sanatını her Müslüman düşünmelidir. Ayrıca Allah’ın her şeye kâdir olduğuna inanmalıdır. Kudretinde acz yoktur, O, Âlimdir. Kudretinde kusur yoktur, O, Hâkimdir. Onun hikmetinde yorgunluk ve noksanlık yoktur.

Kemal sıfatlara daha başka örnek verilebilir. Zira lafzî ölçülü bir şiirin eşsizliğini ya da ilimlerde zirve bir âlimin yazılı eserini veya mâhir bir sanatkarın sanatını düşünen kimse onun eşsizliğini, inceliklerini anlar. O musannifin ve sanatkarın kadrini bilir. İşte bunun gibi Allah’ın yaratılışındaki eşsizliği kalbinde ve bedeninde düşünen kimse Allah’ın kudretinin, ilminin, hikmetinin, lutfunun ve rahmetinin sonsuz ve kâmil olduğuna inanır. Zira böyle bir şeyi yaratmaya O’ndan başka kimsenin gücü yetmez. Böylece, ölümden sonra diriltmenin imkansız olmadığını anlar. Ondan sonra Allah’a şükürle meşgul olmayı ister. İnsan, bu organların diliyle isyan etmemeyi de öğrenir. Cü-

neyd'in dediği gibi nimetlere şükretmek O'nu sevirir. İsyân etmeden Allah'ın nimetlerine şükredilir, farz kılınan edâ edilirse şükretmiş olunur. [vr.2b.]

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Onlar Süleyman’a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar geniş leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Dâvud ailesi! Şükredin! Kullarımdan şükreden azdır!”⁵⁵ Varsayalım ki, sultanın biri insana bir saat hizmet etmek için bir adam gönderse, o insan o sultana ömrü boyunca nasıl şükreder? Allah Teâlâ binlerce sanatkarın sanatını ömrü boyunca insanı uyarması için insanın iç ve dış alemine gönderdiği halde, o insan ona şükretmez. Bu anlatılanların hepsi bedeninin marifeti/vücudu tanıma konusundadır.

Kalbe gelince, insanın kendisi ve hakikatidir. Kalp, bayağı vasıflardan kurtulduğu ve övülen sıfatlarla bezendiği zaman Allah'ı tanır ve O'na dost olur. Küfür, günah, hile, dolandırıcılık, aldatma ve nifak gibi pis vasıflarla yüklendiği zaman vücut, Allah'a düşman olur. Vücut bu konuda bütünüyle ona uyar. Bu, duyu organlarıyla idrak edilemeyen manevi bir olaydır. İnsan, muhdes bir varlıktır.

İKİNCİ ESAS: MARİFETULLAH

İnsan, ilim ve kudret olarak iki yönlüdür. Allah, insana ilim vermiştir. İnsan, şari'in ilimleriyle, dini, hendeseyi, hesabı, tıbbi, nücumu, sanayi çeşitlerini ve harfi idrak eder. Bu ilimler bütün âlemi, Allah katında zerre mesabesinde olan Ben-i İsrail'i, fikr-i âliden serâ'ya ve maşrikten mağribe her şeyi içine alır. Onun genişliği gökler ve yer kadardır. Hayvan, denizin dibinde bir dağa çıkar. [vr.3a.] Kuşlar göle düşer, kuvvetli hayvanlar olan fil, deve ve at emrine verilir. Kudret yönünden meziyetinde kalp, meleklerin cevheri cinsindedir. Cisimler âlemi, Allah'ın izniyle meleklerin emrine verilmiştir. Melekler yağmur yağdırır, rüzgar gönderir, arzın içinde ve dışında bulunan bitkileri ve rahîmlerdeki canlı sınıflarını şekillendirir. Her bir sınıfı bu tür işlerle vekil kılmıştır. Aynı şekilde kalbin de cisimleri kendine musahhar etme kudreti vardır. Âlemlerin her insan için bir değeri olup kalbin emrine verilmiştir.

Yağmur, onunla görevli kılınan meleğe, ölüm ise ölüm meleğine, rüzgar göndermek de görevli meleğe verilmiştir. Kalp ellere, ayaklara ve parmaklara hareket etmesini emrederse, hareket eder, sükuneti emrederse sakinleşir. Kalpte öfke belirmediği zaman bütün organlardaki kökler açılır. Eğer kalpte şehvet ve cima isteği ortaya çıkarsa kalpten cima tarafına bir rüzgar eser. Kalp yemeği istediği zaman dilin altındaki kuvvet, ayağa kalkar, azar azar suyu gönderir. Herkesin yemeye gücü yeter. Bunun gibi akıllı olsun aptal olsun herkes aynı şekilde yer ve içer.

Hayır ya da şer, insanın işlediği her amel, az da olsaydı kalbine tesir eder. [vr.3b.] Bu tesir, kıyamet gününe kadar devam eder ve ahlâk diye isimlendirilir. Bu açıdan müminin kalbi (ahlâkı) keskin zekalı kadına benzetilebilir. *Çirkin kalp (ahlâk)*; alay, kibir, zarar, hile, aldatma, hıyanet, riyâ, ucb, nifak ve kin duyguları gece gibi kadına hâkim olup duman gibi karartır. Böyle bir kadın, âhirette de Allah'a karşı mahcupdur. Allah Teâlâ, bizi bundan korusun. *Güzel kalp (ahlâk) ise* kanaat, haya, sabır, kerem, marifet, ilim, akıl, hikmet, davranışları nur gibi kadına hâkim olup, günahların zulumâtından ve kötü ahlâkın zararından onu kurtarır. Resûlullâh (s.a.v.), buna şöyle işaret etmiş: “*Kötülüğün arkasından iyilik yapın ki, onu yok etsin.*”⁵⁶ Kalpler kıyamet günü ya nurlu, ya da kararmış ve kirlili halde haşır olunur. Selim bir kalple Allah'a yönelen dışında kimse kurtulamaz. Nurlu zekî kalpler birbirinden daha nurludur. Müminlerin kalpleri bu şekilde kuvvetli bir kalp haline dönüşür. Nuru öyle kuvvetlidir ki, onun heybetiyle bir aslana bile boyun eğdirebilir. Aynı şekilde himmetiyle zamanında ulaşıya durumu kötü bir hastaya şifa verir. Eğer kendisinden uzak bir adama akli düşse ve ona yakınlaşmak istese o adamın içinde bir hareket ortaya çıkarabilir. Sonunda azmeder ve kalkıp ona gelir. Yağmur yağdırmaya niyetlenirse yağdırabilir. [vr.4a.] Evliyanın kerâmetlerinden buna dair bir sürü örnek verilebilir.

Nurlanmış kalplerle kararmış kalpler derece bakımından farklıdır. Bunlardan bazısı bazısından daha kara ve kirlidir. Kafir ve mümin bir kalbin kötülüğünün kuvveti, mesela hased nazarıyla bakıl-

⁵⁵ Sebe, 34/13.

⁵⁶ Tirmizî, Birr, 55.

dığında, güzel bir hayvanı anında helak edebilecek dereceye ulaşabilir. Bu göz değmesidir. Bunun doğruluğunu Resûlullâh (s.a.v.) şu sözüyle onaylamıştır; “Göz değmesi hak’tır”.⁵⁷ Yine buyuruyor: “Göz adamı ineğe, deveyi kazana çevirir.”⁵⁸ Bazı sihir kalbin pislîği sebebiyledir. Eğer gerçek yüzleri ortaya çıksa sihirleri anlaşılır. Övülen ve yerilen ahlâk çeşitli olmakla birlikte dört kısma ayrılabilir.

1. Hayvan Ahlâkı: Çok yemek, cima’dır.

2. Aslan Ahlâkı: Müslümanlara zarar ve eziyet vermek gibidir.

3. Şeytan Ahlâkı: Fitne, hile ve aldatmadır.

4. Melek Ahlâkı: İmân, ilim, amel, hilm, salah ve takvâdır.

İnsan, hâris hınzırı ve şerrini terbiye etmek, kurdun eziyetini önlemek, şeytanların hile ve aldatmasını yok etmek, onları akıl ve hilm tasarrufu altına almakla memurdur. Tâ ki, övülen ahlâka ulaşıp sonsuz bir saadete erebilsin. Eğer onu terbiye etmez, tersine yerilen ahlâkı elde etmek için şeytana uyarsa âhirette ızdırap çeker. Eğer bu adam uykusunda ya da yakaza halinde durumunu görse kendini bir domuzun, bir kurdun ya da bir şeytanın huzurunda secde eden gibi bulur. Bu anlatılan benzetmelerde geçen domuz, kurt ve şeytan, şekil ve suret bakımından değil eziyet, şer ve hile gibi sıfatlarından dolayı yerilmiştir [vr.4b.]

Haberde şöyle geçer; meleklerden bazısı hayvan, bazısı vahşi, bazısı da kuş suretindedir. Bütün melekler yerilmiş ahlâk olan küfür, nifak, şer, hile ve fitneden korunmuştur. Onlar övülmüş ahlâk olan imân, ilim ve ihlâs ile muttasıftır. Eğer koyun, yırtıcı hayvan ve şeytan şekil ya da suret yüzünden kötülenmiş olsaydı bu meleklerin de Allah katında yerilmiş olmasını gerektirir. Ancak böyle olmamıştır. Dünyada her kim, müminlere eziyet ve zarar verirse kıyamet günü kurt, köpek ya da yılan suretinde; her kim açgözlülük ve aşağılık fiillerle uğraşırsa domuz şeklinde; her kim hile ve aldatma içinde olursa şeytan suretinde; her kim ilim, marifet, akıl ve doğruluk üzerinde olursa mukarreb melek suretinde haşr olunacaktır [vr.5a.]

İnsanda neden yırtıcı hayvanlar, şeytanlar ve meleklerin sıfatı bir arada toplanmıştır? diye sorulabilir. İnsanın meleklîğin aslına mı yoksa başkasına mı maruz kaldığı; diğer ahlâkları bırakarak meleklerin ahlâkını tahsile memur olduğu nasıl anlaşılabilir? Muhakkak ki, insan diğer hayvanlar, şeytanlar, cinler ve melekler içinde en faziletli ve şerefli makamdadır. Allah Teâlâ buyuruyor: “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, çeşitli nakil vasıtaları ile karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan gerçekten üstün kıldık.”⁵⁹ “Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur.”⁶⁰

Şayet insanın fazlı ve keremi yemesi, içmesiyle olsaydı fillle deve fazilet ve keremde insandan daha önde olurdu. Çünkü bu ikisi daha çok yer ve karınları daha geniştir. Eğer çok cimâ yapmasıyla olsaydı serçe daha faziletli ve daha kerim olurdu. Çünkü serçeler insandan daha çok cimâ yapar. Eziyet ve zarar vermekle olsaydı, aslan daha faziletli olurdu. Hile ile olsaydı şeytan daha faziletli olurdu. Ama gerçek böyle değildir. Allah Teâlâ insana diğer hayvanlara verdiğini ve ziyadesiyle övülmüş sıfatlardan olan imânı, ilmi, marifeti, akli, hayayı, ameli, hilmi ve ihlâsı vermiştir. Allah Teâlâ, diğer hayvanlarla ortak yönleri sebebiyle değil, fazileti, şerefi ve keremi sebebiyle insana övülmüş sıfatları vermiştir [vr.5b.]

İnsan, bir özelliğiyle hayvanlarla ortak olsa bile, başka bir özelliğiyle öne çıkar. Mesela atın farklı bir mahlûk olduğunu bilir. At, taşıma kuvvetinde eşekle eşittir, ancak cihada koşma becerisi ile farklıdır. İnsan onun böyle olduğunu bilir. Resûlullâh (s.a.v.) buna şu sözüyle işaret etmiştir: “Hayır, atın perçemlerine bağlanmıştır.”⁶¹ At, koşmadığı yük taşıyamadığı zaman at olmaktan çıkarak eşek rütbesine düşer ki, bu onun sonu demektir. İnsan da aynı şekilde bazı işlerde hayvanlarla ortaktır. Ama ilim, marifet, akıl ve haya ile öne çıkar. İnsan, yırtıcı hayvan ve şeytanlarla ortak özellikleri sebebiyle değil kendine has özellikleri sebebiyle mükerrem ve müşerref kılınmış-

⁵⁷ Müslim, Selâm, 42; İbn Mâce, Tıb, 3.

⁵⁸ Keşfü'l-Hafâ, 2: 76.

⁵⁹ İsrâ, 17/70.

⁶⁰ Araf, 7/181.

⁶¹ Gümüştanevî, Ramuz'ul Ehadis, 2455.

tır. Kim övülmüş ahlâkı reddeder, hile ve aldatma ile vasıflanırsa insanlık derecesinden çıkmış ve şeytanların seviyesine inmiş olur. Diğer sıfatlar da bu anlatılanlar gibidir. Marifetu'n-nefs ve marifetullah hakkında söyleyeceğimizi söyledik.

ÜÇÜNCÜ ESAS: MARİFETU'D-DÜNYA

Dünya ve âhiret marifeti, ölmeden önce dünyadan vazgeçmeyi kapsayan iki ibadettir. Dünya, edna ve akrabe demektir. Dünya kelimesi, edna kelimesinin te'nis halidir. A'lâ kelimesinin te'nis halinin "ulya" olması gibidir. Ölümden sonraya ise "âhiret" denir. Dünya, Allah'a seyredenlerin evlerinden bir evdir ve çarşı gibidir. [vr.6a.] İnsan, Allah'ı seyretmek ve rızkını almak için din yolunda sâliklerin yoluna girerek O'nun huzurunda kıyama durur. Zira insan, işin başlangıcında eksik yaratılmıştır. İnsanın kemali elde etmek, Allah Teâlâ'nın nazarına ve ilahi cevazına layık olmak için istidadı vardır. İşte bu, insanın firdevsidir ve saadetin son noktasıdır. İnsan, kemal için yaratılmış ve emrolunmuştur. İnsanın iki gözü açılmadıkça Allah'ı görmesi mümkün değildir. İnsan, marifetu billah'i elde etmedikçe iki gözü açılmaz. İnsan, Allah'ın sanatının eşsizliğini anlamadan marifetu billah'a, duyu organları olmadıkça da marifetu sun'ullah'a ulaşamaz. Su ve topraktan yaratılmış olan bu kalpte ancak duyular olur. İnsanın iki şeye ihtiyacı vardır. İlki kalbini helak edici sebeplerden koruyup kalbin gıdasını elde etmek, ikincisi; bedeni helak eden şeylerden koruyup bedeninin gıdasını elde etmektir. Kalbin gıdası marifetullah ve muhabbetullahtır. Kalbin helak sebebi, Allah'tan başka bir şeyin muhabbetinde boğulmaktır.

Bil ki; beden kalp içindir. Beden, hacıları Ka-be'ye ulaştırır gibi kabul edilir. Deve, hacıların yolculuk meşakkatini hafifletir. Hacılar ihtiyaçları kadar (süre) deveye bakmak ve gözetmek zorundadır. Eğer ihtiyaçtan fazla deveyle meşgul olursa, kabile günlerce yolda yol alırken o, devesiyle yolda kalır. O zaman hac için değil deve için hazırlık yapmış olur. [vr.6b.] Aynı şekilde insan, bedeniyle çokça meşgul olup, kalbine bakmazsa âhiret saadetinden mahrum kalır. İnsanın bedeni dünyada üç şeye ihtiyaç duyar. Bunlar, beslenmek için yemek, örtünmek için elbise, sıcaktan

ve yerden korunmak için meskendir. Ancak bunlar, insanın ihtiyacı kadar olmalıdır. Haddinden çok yemek helakına sebep olur. İnsana "bu kadar elbise taşımak sana yük olmuyor mu?" diye sorulur. Mesken ihtiyaçtan çok fazla olursa insana yük olur.

Kalp marifetullah ve muhabbetullahın mekanıdır. Muhabbet ne kadar artarsa o kadar iyi kabul edilir. Allah Teâlâ, insana şehveti lutfundan vermiştir. İnsan, vücudunun helak olmaması için ihtiyaç duyduğu şeyi, (yemek, mesken, elbise bakımından) ister. Beden de insanın bineğidir. Şehvet ise istikrarsız yaratılmış ve bir sınırı vardır. Allah Teâlâ, insanı şehvetin tecavüzünden koruması için akli yaratmıştır. Sonra Allah, İslâm şeriatlerini sınırları insanlara haber versinler diye Resullerin lisanıyla göndermiştir. Fakat şehvet, bedenine konulmuştur. Akıl, bedene konulduktan sonra şeriatlarla emrolunur ve şehvet, bedene yerleşir. Akıldan önce ona hakim olur. Şeriat ise, o ikisine (beden ve şehvet) baş kaldırır. O ikisi şeriate nasihat eder. Ona insan için yemek, elbise ve meskenin gerekli olduğunu söylediler.

Kalbin gıdasını unutmayın diye beden, yemeğe ihtiyaç duyar. [vr.7a.] Elbise, mesken ve yemeğin gerekliliği söz konusudur. Dokumada elbiseye, binada meskene, arazide yemeğe ihtiyaç duyar. Sonra pamuk atma, yün eğirme gibi sanat dallarına muhtaçtır. Bunlar, dokuma ve terzilik ihtiyaçlarıyla tamamlanır. Bu şekilde elbise, dokumadan sonra meydana gelir. Herkes odun, demir ve bunun dışındakilere ihtiyaç duyar. Böylece demircilik ve denizcilik gibi başka sanat dalları ortaya çıkar. Bütün sanat dallarını elde etmekten aciz oldukları için bu meslek adamlarının her birisi bir araya gelir, bir mekanda toplanır. Terzi, kumaşı dikmesi için; dokumacı da yününü eğirmesi için ücret alır. Böylece aralarında muamelat ortaya çıkar. Bu, husumet ve tartışmanın kaçınılmaz çıkış yeridir. Böylece siyaset, feza ve fıkıh şeklinde üç ilim dalı da ortaya çıkar. Bu, insanlar arasında aracılık kanunu diye bilinir. Dünya meşgalesi artarken insan, kalbiyle ve bedeniyle meşgul olur. Kalple meşgul olur ve bedeniyle kazanır. Kalpte onun muhabbetiyle helak edici sıfatlar ortaya çıkar. Hırs, cimrilik, kibir, düşmanlık ve aldatma insanların fazileti ile kalpleri-

nin arasına girer. Eğer aslı ihtiyaçlar, üçten fazla (yemek, elbise, mesken) olsaydı beden için yeterli olurdu. [vr.7b.] Ancak beden, kalp için, kalp de marifetullahı elde etmek içindir. Onlar kendilerini ve Sani'lerini unuttur ve aldanır. Tıpkı bir hacının Kabe'yi ve ona yürümeyi unutup, ömrünün çoğunu deveyi gözetmekle geçirmesi gibi aldanır. İşte buna Resûlullâh (s.a.v.), şu sözünü işaret etmiştir: “Dün-yaya karşı uyanık dikkatli olun, çünkü o, Hârut ve Mârut'un sihridir.”⁶²

DÖRDÜNCÜ ESAS: MARİFETU'L-ÂHİRET

Şunu bil ki, âhiret hakikatının marifeti ancak ölüm marifetinden sonradır. Ölümün marifeti ise, hayatın marifetinden sonra gelir. İnsanın beden ve kalpten yaratıldığını daha önce zikretmiştik. Şunu da bil ki, beden de kalıp ve ruhtan mürekkeptir. Kalıp ise et, kemik, sinir, damar, kan, beyin, cildir. Ruh latif bir buhar olup kalbin ortasındaki kandan yukarı çıkar. Kalp, göğüs hizasının sol tarafında bulunan bir et parçasıdır. Kan, ruhun kendisinden yükseldiği kalbin içindeki bir damar olup dört salgıyı artırır. Bu dört salgı ise kan, balgam, safra ve öd suyudur. Dört salgı da hararet, rutubet, yaş ve soğuk olmak üzere dört tabiatın doğmuştur. Bu dört tabiat hava, toprak, su ve ateşten ortaya çıkmıştır. Tıp ilminden maksat, bu tabiatların bileşkesi olup beden ve ruh miracını düzenlemek içindir [vr.8a.]

Ruh, atardamarlar vasıtasıyla beyne ve diğer azalara yayılır, kuvvet, his ve hareketi taşır. Işığın ulaştığı mekanı aydınlatmak için evin her köşesinde dönen lamba gibidir. Ruh kuvvet, his ve hareketi beden her yerine iletir. Ruhun beden azalarından bir azaya ulaşmasını engelleyen bir şey olursa uzvu kuvvetten, histen ve hareketten âtil bırakmak için engeli kaldırır. Bu ruhun misali ışığın ateşi gibidir. Kalp, fitil (lamba teli); gıda ve yağ gibidir. Eğer lambadan yağ alırsak lamba söner. İşte aynen bunun gibi insandan gıda uzun süre alınır ve engellenirse ölür. Eğer yağ, çok olursa ve normal aşarsa lamba bozulur. İşte bunun gibi gıda, aşırı olursa insan hasta olur. Eğer, lambaya bir şeyle vurulursa yağ ve fitil ayakta kalsa bile lamba söner.

Aynı şekilde insana şiddetle vurulursa ölür. Bu ruhun mizacı tam bir itidal halinde olursa kuvvet, his ve hareket yönünden latif manalar kazanır. Bunlar Allah'ın izniyle kuvvetlendirilmiş meleklere fiilleridir. Zira Allah Teâlâ ruh için bir melek vazifelendirir. Melek, ona güç ve kuvvet verir. Bir melek de konuşma ve ses kuvveti ilkâ eder. [vr.8b.] İnsana başka bir melek, işitme, başka bir melek de görme kuvveti verir. Böylece kuvvet bakımından diğer şeyleri verir. Ruh, bu manaları meleklerden kabul ederse onu yüklenir ve melek de ruhu bedene yerleştirir. Ruhun mizacı sıcaklık ve soğukluk ya da başka sebeplerle ilga olursa, bu manaları meleklerden kabul edemez. Hissiz ve hareketsiz hale dönüşüp ölür. Bu, aynı zamanda ruhun ölümü anlamına gelir ki, o ruhun itidal sebeplerini ortadan kaldırır. Bu ruh, cismanî ve ruhanî ruh diye isimlendirilir.

Allah Teâla, şu âyetiyle ruhtan bahsediyor: “Sana ruhtan sorarlar. De ki: “Ruh, Rabbimin emrindedir.” Size, (ruha ait) ilimden sadece az bir şey verildi.”⁶³ Ruh, ne bir cisimdir ve ne de bir halettir. Ne de ölümü için bir yol vardır. Ruh, beden ölümüyle, ne dünyada ne de âhirette cismanî ruhun ölümüyle değişmez. Bu, ruhanî ruh diye isimlendirilir. Cismanî ruha kuvvet vermekle görevli melekler kullanılır. Aynı şekilde semadan, arzdan, dağlardan, nehirlerden, güneşten, aydan, yıldızlardan, rüzgardan ve latif manalardan âlemin tafsilatıyla görevli melekler ruhanî ruhtan kuvvet, ve bereket almak için kullanılır. [vr.9a.] Bu ruh, âlemin eczası olarak görevlendirildiği her şey üzerine kuvvet ve manalar bakımından elde ettiği her sınıftan enbiyanın takvasını ve evliyanın büyüklüğünü ilga eder. Ruhanî ruh bakımından bu ruhlardan kafirlerin kalplerine şans yoktur. Bütün müminlerin kalplerine gelince, yakîn miktarınca evliya ve enbiya vasıtasıyla ruhanî ruh bereketinden istifade eder.

Şunu bil ki, zan hakkında haber verilen risâlelerin bazılarında yazılanlara itibar olunmaz. Âyette de “Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, ilimden hiçbir şeyin yerini tutmaz.

⁶² Kaynaklarda geçmemektedir.

⁶³ İsrâ, 17/85.

⁶⁴ Yunus, 10/36.

Allah onların yapmakta olduklarını pek iyi bilendir."⁶⁴ "İnsanlardan ve hayvanlardan da yine böyle türlü renkte olanlar vardır. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan gereğince korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır."⁶⁵ buyrulur.

Cismanî ruh, kalıp, et, kemik, sinir, ter, kan, beyin, cild ve kalpten oluşmuştur. Bu halde Allah'ı seyretmeye hazır ve layıktır. Onun bineği, muhabbetullah ve marifetullahıdır. Emredilen şeyi elde ettikten sonra beden ölür. Kalp, ebedî bir saadet yaşar ve veliyullah olur. Ayrıca bedeni taşıma meşakkatinden kurtulur. Resûlullâh (s.a.v.) buna işaret eder: "Ölüm, müminin hediyesi, mücevheridir."⁶⁶ Eğer kalp, muhabbetullah ve marifetullaha ulaşmadan beden ölürse, ebedî bir şekavet yaşar. Nihayetsiz hasret ve acı çeker. Bu hasret ve acı kalp için kabir azabının başlangıcıdır. Sonra cismanî ruh için beden ateştir.

Allah'ın Resûlullâh'ın dilinden haber verdiğine göre "Allah, her şeye kâdirdir. Dünyada bahçeler, cennette de altından nehirler akan bahçeler ve köşkler verir."⁶⁷ Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir."⁶⁸ [vr.9b.] "Müttakîlere vâdolan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Cennette meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır. Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"⁶⁹ "Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur. İrinden başka yiyecek de yoktur."⁷⁰ "Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır."⁷¹ Bunun gibi dini metin-

lerde sonsuz mutluluk, ateş, hayat, akarib, hamim, gislin, zakkum, zebaniye gibi sert ve şiddetli anlatımlar vardır. Kalp için de cennet ve cehennem vardır. Kalbin cenneti odur ki, Nebi (a.s.) ona işaret etmiş. Allah'tan haber vermiş: Allah Teâlâ, "Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hayal edemediği nimetler hazırladım."⁷² Başka bir âyette de "Allah'ın, tutuşturulmuş ateşidir"⁷³ diye buyrulur. Burada bahsedilen ateş, üç kısımdır.

■ **Dünya Şehvetlerinden Ayrılık Ateşi:** Kim, elinde olan şeyi severse, kalbi sevdiğinden ayrılığından dolayı ateştedir. Kim, dünyayı ve zatını severse, dünyada olduğu sürece cennetindedir. İşte buna Nebi (a.s.) şöyle işaret eder: "Dünya, kafirin cennetidir."⁷⁴ İnsan, âhirette sevdiğinden ayrılık ateşindedir. Onun misali şuna benzer:

Yeryüzüne sahip olmuş, uzun zaman süslü, güzel yüksek sarayları içinde etrafa bakarak temiz nimetlerle nimetlenerek faydalanan biri varmış. Ancak bir düşmanı bu kimseyi yenmiş ve esir almış. Sahip olduğu şeyleri ele geçirmiş. Bu kişiye de halkının huzurunda köpeklerin bakımını yaptırmış. Bu düşman, eşleriyle ve kızlarıyla münasebete girmiş. Hazinesindeki mücevherlerden nefis parçalara el koymuş. Görüldüğü üzere bu kimse, nimetler, cevherler, evlatlar, hanımlar ve saltanatın ayrılık ateşiyle azap çekiyormuş. [vr.10a.] Şüphesiz bu kimse sabrediyor, ama acısı o kadar büyüktür ki ölüp de bu alemde kurtulmak istiyormuş. Adam, bu alemde sevdiği şeylerden ayrılık ateşine düşmüş. Muhabbeti güçlü ve nimete vefa oldukça kalbinde ayrılık ateşi daha da ziyadeleşmiş.

■ **Haya, Rezalet ve Utangaçlık Ateşi:** Dünyada fuhuş yapan ve kıyamet günü hakîr, hasîs bir halde utanan adamın örneği gibidir. Şöyle ki:

Melik-i A'zam yaptıklarıyla utanacak hasîs ve hakîr bir adamı seçer ve kendine vezir atar. İsteddiği her vakit haremine girmeye izin verir. Bütün hazinelerini ona teslim eder. Bütün işlerinde ona güvenir. Ancak o, mülkünde ondan habersiz azıp ileri

⁶⁵ Fâtır, 35/28.

⁶⁶ Kaynaklarda geçmemektedir.

⁶⁷ Furkan, 25/10.

⁶⁸ Rahman, 55/72.

⁶⁹ Muhammed, 47/15.

⁷⁰ Hâkka, 69/35-36.

⁷¹ Tahrîm, 66/6.

⁷² Buhârî, Bed'ü'l-Halk 8, Tevhîd, 35; Müslim, Cennet, 2-5.; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33, 57; İbn Mâce, Zühd, 39.

⁷³ Hümeze, 104/6.

⁷⁴ Müslim, Zühd: 1; Tirmizî, Zühd: 16; İbn Mâce, Zühd: 3; Müsned, 2:197, 323.

gider. Hazinesinde fahiş tasarrufta bulunur. Haremine bile girip işlerini bozar, emanetine ihanet eder. Bunları yaparken kendisini Melik'in emanetlerini koruyor zanneder. Günlerden bir gün, Melik'in harem duvarındaki bir delikten kendisine baktığını fark eder. O anda kendisi de Melik'in bazı kızları ya da zevceleriyle fesat ve fücurla meşgul olur. Bu adam Melik'in kendisini her gün böyle gördüğünü, ancak cezasını geciktirdiğini, hıyanetinin artması ve büyük bir cezaya müstahak olması için hacalet, rezalet ve haya ateşinde halinin nasıl olduğunu görmek istediğini anlar. İşte böyle her kim, Allah'ın sırrından kaçarak haram kıldıklarını yaparsa ölünceye kadar tevbeyi ihmal ederse, kıyamet günü şunu hak eder: Allah Teâlâ onun halini, günah işlediğini görür. Şekaveti artsın ve diğer adam gibi cezasının büyümesi için cezasını hemen vermez. Büyük ya da küçük taşları (günahları) duvarın arkasına atar. [vr.10b.] Ona bir adam, "bu taşları duvarın gerisine atmamalıydın" der. Zira evlatların arap atların, nefis malların olur. Bu duvarı ve onu görüp taşları sonra sana atar. Ancak bu kimse mallar ve evlatlarla ısrar eder. Bu nasihatlere kulak asmaz ve taşları atar. Bunun üzerine Melik, onlara ağır bir darbe indirir ve gözlerini oyar. Taşlardan bazıları atın eline isabet eder ve elini kırar. Bazıları da devesinin gözüne isabet eder ve deve kör olur.

Böylece her kim Müslüman'a haset eder, söver ve haksız yere vurursa karşılığını âhirette bulur. Âlimler der ki; Müslüman kardeşinize hased etmeyin. Çünkü ona haset etmek amelleri iptal eder. Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu: "Ateşin odunu yemesi gibi hased de amelleri yer bitirir." ⁷⁵ Müslüman'a sövmemek, haksız yere zarar vermemek gerekir. Çünkü Allah Teâlâ kıyamet günü hesap sorar ve azab eder. Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu: "Kim haksız yere bir Müslüman'a küfrederse bana eziyet etmiş olur." ⁷⁶ O kimse alimlerin nasihatına kulak vermez. Hasedle küfürle darpla meşgul olur ve aldırmasza kıyamet günü ortaya çıkar ve şahit olur ki, onun bir Müslüman'a hasedi, küfrü ve darbı kendi ibadetini ifsat etmiştir. O ameller o zaman oğlundan, eşinden, dünyadan ve içindekilerden daha azizdir. Resûlul-

lâh (s.a.v.) buyurdu: *Kıyamet günü dünya, yaşlı, çirkin bir kadın suretinde gelir.* ⁷⁷ [vr.11a.] Kendisine bakan herkes ondan sakınarak der ki; Bu, uğruna savaştığımız dünyadır. Dünyayı sevenler o kadar utanırlar ki, bu utandıkları kadından kaçmak için ateşe girmeyi ister. Kim, dünyada Müslüman kardeşini gıybet ederse kendini ölü kardeşinin etini yerken bulur. O, kardeşinin etini yediğini bilir. Şimdi bak, haya ve ayıpların ortaya çıkması kalbini nasıl yakar? Şu hikaye buna misaldir:

Meliklerden biri oğlunu başka bir Melik'in kızıyla evlendirir. Gelinini damadın evine götürür. Damat, bir gece sarhoş halde hacetini gidermek için gelinin yanından dışarı çıkar. O sırada sarhoş halde gelinin bulunduğu odaya geri gitmek isterken çöle doğru gider. Sonunda ışık olan bir eve ulaşır. Bu yeri kendi odası sanıp girer. Orada bir kavim görüp yüksek sesle seslenir. Ama kimsenin ona cevap vermediğini görür. Onların güvenilir insanlar olduğunu düşünür. Onlardan birinin üzerinde yeni bir örtü vardır. Kendi kendine "işte gelin örtüyü üzerinden çekti" der. Güzel bir koku alınca da "şüphesiz bu gelindir" der. Sabaha kadar cinsel ilişkide bulunur. Dilini içine soktuğunda bir ıslaklık hissederek. Yüzüne isabet edeni de gül suyu zanneder. Sabah olunca sarhoşluktan ayılır. Kendisini bir mağaranın içinde bulur. Gelin zannederek beraber olduğunun ölmüş çirkin surette bir acuze; ondan aldığı güzel kokunun da kendi üzerinde taşıdığı mumdan olduğunu anlar. [vr.11b.] Kendisine isabet eden ıslaklık ise, yüzünü, sakalını, elbisesini ve diğer azalarını kirleten necasettir. Boğazında acuzenin ağzından bulaşan şiddetli bir acılık vardır. İki saat boyunca hacalet ve fesahetten neredeyse ölecek hale gelir. Bu şekildeyken insanların kendisini görmesinden korkar. O sırada Melik de yardımcıları, kadıları ve maiyetiyle beraber oğlunu aramaya çıkar. Melik, oğlunu bu halde bulur. Onun babasından nasıl bir terbiye aldığını, nasıl ayıplarının ortaya çıktığını ve nasıl utandığını fark eder. İşte dünya hayatını dine tercih edenlerin durumu böyledir. Kıyamet günü enbiyaların, sadıkların ve düşmanların önünde kendilerini, günahlara pisliklere batmış şeytanlarla zincirlerle bağlanmış şekilde Al-

⁷⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 44.

⁷⁶ Kaynaklarda geçmemektedir.

⁷⁷ İbn Mâce, Zühd, 22.

lah'a karşı, dünya muhabbetiyle siyah bir elbise ve yüzleri kararmış bir halde bulurlar. Ayıpları ortaya çıkar ve utanırlar.

■ **Allah'ı Görmekten Mahrumiyet Ateşi:** Bu mahrumiyetin sebebi, Allah'ın marifetini bilmemek ve görememektir. Bu ateşi örnek vererek sana anlatacağım:

Misafir adamlar, karanlık gecenin ortasında yollarını kaybetmiş halde zor bir vadiye varmış. Orada eşsiz, renkli çakıl taşları ile büyük ve küçük taşlar varmış. Bazıları "güvenilir insanlardan duyduğumuza göre bu renkli taşların ve çakıl taşlarının büyük faydaları ve latif özellikleri vardır. Onlardan alabildiğiniz kadar alın" demiş. [vr.12a.] Bazıları taşlardan alırken; bazıları da hiç almaz. Taşlardan almayanlar diğerleriyle dalga geçer. Onları cehalet ve ahmaklıkla suçlayıp şöyle derler: Kim akıllı ve zeki ise faydasını bilmediği taşları taşımayı bırakır. Kim de ahmak, cahil ise kendini eşek yerine koyar ve taşları taşıyarak muhal bir şey yiyerek sabaha kadar yürür. Sabah olup güneş doğunca taşlara ve çakıl taşlarına baktıklarında onların mücevher, kırmızı yakut ve kıymetli inciler olduğunu görürler. Taşlardan her birisi yüz bin dinar ve daha fazla değerdedir. Aldıklarından daha da fazlasını almadıklarına pişman olurlar. Hiçbir şey almayanların ise, kalplerine nedamet, mahrumiyet ve haset ateşi düşer. O taşlardan alanlar, şehirler yüksek kasırlar satın alır. "Canların istediğinden faydalandılar."⁷⁸ Diğerleri, fakir, çıplak ve yalın ayak kalır.

İbadetler ve gül ağaçları, peygamber mücevherlerinin örneğidir. Yakutlar, inciler, dünya karanlığı ile gecenin ve ölüm güneşinin doğuşu misalidir. Burada mücevherleri, yakutları ve incileri alanlar müminlerdir. Taşlardan almayanlar da münafiklar ve kafirlerdir. "Cehennem ehli, cennet ehline: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da: Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler."⁷⁹ [vr. 12b.] Onların üzüntüleri büyür, kederleri dayanılmaz olur. Kalplerinde mahrumiyet ateşi şiddetlenir. Nasıl şiddetlenmesini ki? Allah'ın dünya ve

içindekilerin bir nimetle mukayese edilmeyecek nimetler ve saadet çeşitlerinden müminlere verdiklerine şahit olurlar. En alçak adamın cennetteki evi, dünyadaki misallerin on katıdır. Bu benzerlik miktar ya da yüz ölçümü bakımından değildir. Nimetlerinin ruhu bakımındandır. O da surur ve lezzet almadır. Şöyle dediği gibi; bu inci yüz dinar kıymetindedir. Maliyet ruhu ise, ne ağırlıkta ne de yüz ölçümündedir.

Kalplerin cenneti, Allah'ı gözlerle karar evinde görmek, Zat'ının cemalini müşahede etmektir. Sıfatların kemalini muaneyeye etmek, kadim kelamını levh, kalem, huruf ve esvat vasıtası olmadan müta laadır. Ayetleriyle temettu saatlerinde ve anlarında îmân münacatıyla telezzüzdür. Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özelliği şudur: "Onun zeminden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi sürekli dir. İşte bu, sakınanların sonudur. Kâfirlerin sonu ise ateştir."⁸⁰ Yemeği ve gölgesi daimidir. İşte bu muttakilerin yurdudur. Kafirlerin yeri ise, ateştir. Bedenin cenneti ve cehennemi, kalbin cenneti ve cehennemine nispetle şuna benzer:

Küçük bir çocuğun büyük bir makam sahibi ve çeşitli ilimlerde yüksek mertebedeki âlim olan babası ölür. Çocuğa denilir ki; babanın öğrettiği ilimleri sen de öğren. Zira öğrenirsen, babanın makamının şerefine ulaşırsın. Eğer bırakırsan bu yüce makamların şerefini kaybedersin. Çocuk bu işle uğraşmaz. Vaat ettikleri nimeti ve korktukları mi hneti anlamaz. Çünkü çocuk, makamların tadını idraktan yoksundur. [vr.13a.] Bu haliyle o, cîmânın tadını bilmeyen gibidir. Çocuğa "eğer babanın öğrettiği ilimleri öğrenirsen sana ceviz, bal ve elbise veririz" derler. Eğer öğrenmeyi bırakırsan öğretmenin seni döver. Çünkü o, öğretmekle vazifeli gönderilmiştir.

Yüksek makamların önemini bilmeyenin durumu böyledir. İşte bu şekilde insan, Müslümanlığının başlangıcında ya da buluş çağının başlangıcında kısa akıllıdır. Şeriat sahibi (s.a.v.) ona dese ki; mümin olduğun halde salih ameller işlersen kendi gözünle âhirette keyfiyetsiz, teşbihsiz, mekansız, zamansız, yönsüz, şekilsiz, renksiz ve mukabelesiz

⁷⁸ İbn Mâce, Zühhd, 22.

⁷⁹ Araf, 7/50.

⁸⁰ Râd, 13/35.

O'nu görürsün. O'nunla senin aranda mukabele, yakın ve uzak mesafe olmaz. Eğer O'nu ve âhiret gününü inkar edersen, O'nu görme hazzından ye's ateşiyle kalbin yanar. Çünkü o, bu ru'yeti, îmânla tekrar dirilmeyi ve salih ameli inkar eder. Ona dense ki, eğer O'na îmân ediyor ve amel-i salih işliyorsan "O, seni altından ırmaklar akan cennete sokar, muhafazalı inciler gibi huriler orada var-

⁸¹ Muhammed 47/15.

dır."⁸¹ Eğer inkar edersen, âhiret günü seni ateşe koyar. Orada yılanlar, akrepler ve zebaniler vardır. [vr.13b.] Zira insan Allah'a îmân ve ameli salih için gönderilmiştir. Allah Teâla, cennete özendirir, ateşten sakındırır. O, nâim cennetlerindedir. Cennetin nimeti ve ateşle yanmanın elemi, Allah'ı görmekten mahrumiyet açısından ve O'nu göremeyeceğini bilmekten daha hafiftir. O, muvaffakiyeti veren Veliyyu't-Tevfiktir. Teâlâ. [vr.14a.]